

JAMES CLARENCE MANGAN'IN OSMANLI ŞİİRİ ÜZERİNE YAZDIĞI NOTLAR:
“LITERAE ORIENTALES. OTTOMAN POETRY. FIFTH ARTICLE.”

Arda Arıkan
Akdeniz Üniversitesi

Nurten Birlik
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Özet

James Clarence Mangan (1803-1849) İrlanda edebiyatının en önemli isimlerinden biri olmakla birlikte şair ve yazarın özellikle Orta Doğu ve Türk dünyası ile ilgili eserleri halen incelenmeyi beklemektedir. Şiirleri ve düzyazıları ile tanınan Mangan, yaşamı boyunca Osmanlı Divan edebiyatının bilinen şiirlerini İngiliz diline tercüme yoluyla aktarmıştır. Mangan, tercümelerinin yayımlanması esnasında bazı şiirleri tercüme olarak göstermiş ancak bugün aslında bunların Osmanlı şiirlerinin birebir tercümeleri değil, Osmanlı şiir geleneğine öykünülerek yeniden kaleme alınmış eserler olduğu ortaya çıkmıştır. Osmanlı şiir geleneğinin İrlanda, İngiltere ve tüm Avrupa'da tanınmasında önemli bir rol oynayan Mangan Avrupa'da Oryantalist Rönesans olarak adlandırılan edebi hareketin de etkisiyle Avrupa merkezli olmayan bir bakış açısı geliştirmiş ve eserlerinde Osmanlı coğrafyasını ve estetiğini olumlu bir çerçevede ele almıştır. Bu çalışmada, Mangan'ın 1844 yılında kaleme aldığı “LITERAE ORIENTALES. OTTOMAN POETRY. FIFTH ARTICLE.” başlıklı düzyazısının bir incelemesi sunulmaktadır. Çalışmanın amacı Mangan'ın Osmanlı şiir geleneği hakkında verdiği bilgileri dilimize kazandırmak ve bunun sonucunda da şair ve yazarın tercüme ve özgün eserlerine düşünsel olarak dayanak teşkil eden düşünceleri ortaya koymaktır. Çalışmada Mangan'ın aktardığı bilgilerin Osmanlı şiirini etkileyen en önemli edebi mirasın Fars edebiyatı olduğu belirtilmekte ve Osmanlı şiirinin başat şairlerinin eserlerinden bahsedilmektedir. Osmanlı şiirine “derin bir dinsel coşku” kadar “narin bir melankoli” havasının da hakim olduğunu belirten Mangan, Sufilerin Osmanlı şiirine olan etkisinden bahsettikten sonra özellikle metinde verilen bilgiler ışığında Abdülkadir Geylani olduğunu düşündüğümüz “Abu-l Kasim of Geelan” isimli bir dervişten de bahsetmektedir. Eserinde *Binbir Gece Masalları*'nın İngilizceye tercüme edilmesini sağlayan Edward William Lane'e atıfta bulunarak Geylani'nin şeytan tarafından sınanmasını da ayrıntılarıyla betimlemekte ve bu sınanışın sonucunda Geylani'ye sessizce “La ilaha illa Allah” diye tekrar etmesinin öğütlendiğini yazmaktadır. Mangan'ın “doğüstü” bir deneyim olarak naklettiği bu ve benzer ifadeler döneminin Rasyonalist bakış açısıyla bakıldığında eleştirilir niteliktedir. Buna karşın, Mangan'ın yazını onun fantastik kurgu dünyasına olan tutkusunu ve hem de Osmanlı şiir geleneğini coşkun bir ilahi aşkla ilişkilendirmesini örneklemektedir.

Anahtar Kelimeler: James Clarence Mangan, Osmanlı Şiiri, İrlanda edebiyatı, Geylani, Abdülkadir Geylani, sufi, tasavvuf.

James Clarence Mangan (1803-1849) İrlanda edebiyatının en önemli isimlerinden biri olmakla birlikte şair ve yazarın özellikle Orta Doğu ve Türk dünyası ile ilgili eserleri halen incelenmeyi beklemektedir. Şiirleri ve düzyazıları ile tanınan Mangan, yaşamı boyunca Osmanlı Divan edebiyatının bilinen şiirlerini İngiliz diline tercüme yoluyla aktarmıştır. Mangan, tercümelerinin yayımlanması esnasında bazı şiirleri tercüme olarak göstermiş ancak bugün aslında bunların Osmanlı şiirlerinin birebir tercümeleri değil, Osmanlı şiir geleneğine öykünülerek yeniden kaleme alınmış eserler olduğu ortaya çıkmıştır. Osmanlı şiir geleneğinin

İrlanda, İngiltere ve tüm Avrupa’da tanınmasında önemli bir rol oynayan Mangan Avrupa’da Oryantalist Rönesans olarak adlandırılan edebi hareketin de etkisiyle Avrupa merkezli olmayan bir bakış açısı geliştirmiş ve eserlerinde Osmanlı coğrafyasını ve estetiğini olumlu bir çerçevede ele almıştır. Bu çalışmada, Mangan’ın 1844 yılında kaleme aldığı “LITERAE ORIENTALES. OTTOMAN POETRY. FIFTH ARTICLE.” başlıklı düzyazısının bir incelemesi sunulmaktadır. 1844 yılında kaleme alınan bu kısa düzyazıda Mangan Osmanlı şiir geleneğinin başlangıcı ve en önemli şairleri hakkında görüşlerini sunar. Mangan’a göre (2002) “Osmanlı edebiyatının başlangıcı 14. Yüzyılın başlarına, Küçük Asya’nın kahramansı Türk hanedanı ya da diğer adıyla Selçukluların düşüşüne dayanmaktadır. Haşmetli Osmanlı hanedanı, düşmanının kalıntıları üzerinde yükselmiş ve gücünü göstermek için Avrupa’yı tehdit etmiştir” (s. 108).

Mangan’a göre Osmanlı devletinin kuruluş döneminde “üç önemli İranlı şair yetişmiştir ki eserleri çoğunlukla derin bir dini ve mistik unsurlar taşıyan Mevlana Celaleddin-i Rumi, Devletşah¹ ve Şeyh Sadrettin’dir” (s. 108). Osmanlı şiirine “derin bir dinsel coşku” kadar “narin bir melankoli” havasının da hâkim olduğunu belirten Mangan, bu dinsel coşku ve melankoli havasının da esrar yeme ve kahve içmekten kaynaklandığını belirtir. Mangan’a göre esrar ve kahveye olan düşkünlüğün dışında böylesi şiirsel bir havanın sebebi “Hazar Denizinin ötesine hâkim olan şiirsel insan doğasının bir sonucu” da olabilir der (s. 108).² Coşkun ve melankolik bir anlatımı doğuran bu şiir havasını en çok Kalenderilerde gören Mangan onları Ortaçağ Avrupa’sının saray aşkını örnekleyen şair şövalyelere benzetir. Hayvansı doğaları ve entelektüel yetileriyle dikkat çeken bu “yarı şair” ve “yarı dilenci” dervişlerin ezgilerinin dinleyicilerin ruhuna işlediğinden dem vurur ve bu noktada kendi şiiri olan “Üç Kalenderinin Haykırış ve Uyarısı” başlıklı şiirini okuyucusuyla paylaşır. Şiirinde her kıtanın başında vecd ile kendinden geçen bir dervişin nidasına benzetebileceğimiz “La’laha il-Allah!” sözü geçmektedir:

La’laha il-Allah!
Hepsi gitti! Bir dipsiz çukura
Yalan imiş sağlık, gençlik ve eğlence.
Bütün bunlardan öğrendiklerimiz
Hayat tatsız bir tecrübe imiş. (349-350)*

¹ Mangan burada “Alla-ed-Defflet” adını kullanmaktadır ancak yaptığımız araştırmalar bu ismin “Devletşah” ile ilişkilendirilmesinin en mantıklı sonuç olduğunu göstermektedir çünkü Devletşah’ın Emîr Alâüddeve-i İsferyâni’nin oğlu olmasından hareketle “Alla-ed-Defflet” ve “Alâüddeve” arasındaki benzerlik ortadadır. Devletşah hakkındaki ayrıntılı bilgi için Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’ne bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/devletsah>

² Şiirlerinde yoğun bir belirsizlik, fantastik ile gerçekliği ulama, neşe ya da keder duygusunu coşkunluk içinde yaratma ile ses oyunları bulunan Mangan’ın düz yazısında da bu üslubunu koruduğuna inanıyoruz. Mangan’ın kendisinin de dönemdaşları diğer şair ve yazarların da esrar kullanımı ve esrar etkisi altında şiir yazmış olmaları akademik çalışmalarda kabul görmektedir. Bu yüzden Osmanlı şiirinden bahsederken gündeme getirdiği esrar ve kahve kullanımının şiirin genel havasıyla olan ilişkisinin bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

* Şiirlerin ve düzyazıların tercümeleleri Arda Arıkan’a aittir.

Eserinde Osmanlı şiirine hâkim olan havanın somut örneklerini de paylaşmayı deneyen Mangan kendince önemli gördüğü Osmanlı şairlerine de önemli bir yer ayırır. Osmanlı edebiyatının doğuşu hakkındaki sözlerine ilkin Âşık Paşa'dan başlar ve devamla Ahmedî'den bahseder.

Âşık Paşa

Mangan (2002), Osmanlı devletinin ilk edebi kişiliği olarak Âşık Paşa'yı işaret eder:

Henüz yeni doğmuş bu imparatorluğun ilk şairi Âşık Paşa'dır. On kitaptan oluşan eserinde ruhsal yaşam ve yedi rakamının sır dolu gücü üzerinde düşüncelerini aktarmıştır ki bu yedi rakamı yedi gezegen, yedi yeryüzü³, insanın yedi merhalesi, ve yedi ilahi vahiydir ki bu sonuncusu Adem'in, Seth'in, Enoch'un, Pentateuch'un, Psalter'in kitaplarını ve İncil ve Kuran'ı kapsamaktadır. Bu eser maalesef bugün Türkiye'de bile okuyucu bulamamaktadır. (s. 108)

Yavuz (1999) da 1272 Kırşehir'de doğan Âşık Paşa'yı “Celâleddin-i Rumî gibi âlimlerin yolunu izler” diye niteler ve onun edebi kişiliğinin devletin kimliğini belirlemede önemli rol oynadığının altını çizerken “Osmanlı devleti kurulduğu zaman bütün eğitim öğrenimi tamamlamış ve her bakımdan hedefler gösteren bir âlim ve edip olarak görmekteyiz. Bu itibarla o, devrinin tek ideologu olarak karşımıza çıkar” (s. 247) diyerek İmparatorluğun onun yol göstericiliğinde serptildiğini gösterir. Yine Yavuz (2003), bir diğer çalışmasında Âşık Paşa'nın eserleriyle Türk kültürünün bütün devirlerine gidip geldiği gerçeğinden devamla “İfade ve bilgi olarak Orhun Abideleri'ne, Kutadgu Bilig'e, Dede Korkut'a, Mesnevi'ye ve Yunus'a” değindiğinden ve “Yusuf ile Zeliha, Leylâ ile Mecnun gibi aşk hikâyelerinin de ilk yazarlarından” (s. 33) olduğuna işaret etmektedir. Bütün bunlarla birlikte *Garibnâme* adlı eseriyle ilgili olarak “tasavvufî yönde Hakk'a kavuşmanın sırlarını vermesi bakımından da önemlidir” (s. 36) denilmesi Âşık Paşa'nın tasavvuf düşüncesi ile hemhal olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Buna koşut olarak, Mangan'ın da şiirlerine genel itibariyle etki etmiş bulunan tasavvufî düşüncelerin kaynağının da içinde Âşık Paşa'nın da bulunduğu bir İran-Osmanlı düşünürler silsilesi olduğunu iddia edebiliriz.

Mangan'a göre Osmanlı şairleri İran şiirini model olarak almışlardır ki Mangan bu iddiasını güneş ve ayçiçeği metaforu ile şiirsel bir dille “Yaşayan bilgili bir filologun⁴ tabiriyle “İran şiiri Osmanlı şiirinin ayçiçeği olarak yüzünü döndüğü güneştir” diyerek nakletmektedir (Mangan, s. 108). Bu ve benzer betimlemeler Mangan'ın Osmanlı şiirini anlamak için Fars edebiyatına bakmamız gerektiğini duyumsar ve bu etkiyi sıklıkla yineler.

³ Mangan burada “earth” sözcüğünü kullanmaktadır ancak Âşık Paşa'nın eserinde “gök” sözcüğü geçmektedir; bkz. Yavuz (1999: s. 262) “Geçdi bu kez vardı yidinci göge / Ol gök ehlin şu bu dil niçe öge”

⁴ Bu kişinin Joseph von Hammer-Purgstall olduğu kitabın editörleri (Chuto, ve diğerleri) tarafından 313. sayfada bir dipnotla belirtilmiştir. Hammer-Purgstall hakkında dilimizde yazılmış yayınlar için bkz. Köprülü (1929) ve Kutlu (2016).

15. ve 16. yüzyıl Osmanlı şairlerinin Osmanlı'nın şiir dünyasının şahikasını oluşturduğunu belirten Mangan bu dönemin şairlerinin saygınlıkta diğer bütün şairlerden üstün görüldüğünü belirtirken bu şairlerin onların Sultanı eleştirebilecek kadar önemli bir konumda olduğunu vurgular.

Ahmedî

Mangan'ın (2002) bahsettiği diğer bir erken dönem Osmanlı şairi de Ahmedî'dir. Ahmedî'den Molla Ahmedî (Moollah Ahmedeyeh) olarak bahsederken de onun birçok orijinal şiiri olduğunu belirtir ancak şairin asıl ününün İranlı şair Nizami'nin *İskendername* başlıklı eserinin çevirisini yapmış olmaktan kaynaklandığının üzerinde durur. Ahmedî'den bahsederken onun Tatar istilacı Timurlenk ile olan bir diyaloguna da yer vererek Timur'un Ahmedî'nin cesur kişiliğinden ve açık sözlülüğünden duyduğu mutluluğu belirtir. Mangan Ahmedî'nin şöhret ve zenginliğe tamah etmeyerek Olimpos Dağı'nda (Mount Olympus) küçük bir hücrede yaşamını sürdürdüğünü ve orada da sessiz ve sedasız bir şekilde vefat ettiğini vurgular.

Aynî

Mangan Fahareyeh olarak isimlendirdiği kişi hakkında çok az bilgi verirken onun Karaman'lı olduğundan bahseder. İskoçya'ya benzettiği Karaman'ın sulak bir yer olduğunu belirterek kendi yazdığı "The Caramanian Exile" (Karaman Sürgünü) başlıklı şiirini bu noktada okuyucuyla paylaşır. Mangan'ın Faharayeh olarak isimlendirdiği şairin aslında Karaman Beyliğinin son dönemi ile Osmanlı devletinin başlarında yaşamış bulunan Aynî olduğunu düşünüyoruz. Her şeyden önce Aynî'nin Karamanlı olduğu ve Karaman yöresini betimlediği beyitleri bulunduğu için bu şairin Aynî olduğunu düşünmekteyiz. Aynî bir mersiyesinde⁵ şöyle yazar:

Çünkü Sultân Kasımın nâzûk teni oldı türâb
Vaktidür şimden girü mülk-i Karamân ol harâb

Sufiler

Mangan'ın özel bir yer ayırdığı kişiler de Sufilerdir. "Arapça *suf* sözcüğünden geldiği üzere, yani yün kıyafetlerinin kalın kumaşından geldiği için ya da kimilerine göre, *σοφός* yani erdem sahipleri olan Dervişlerin bir kolu olan bu insanlar daimi dua, bedensel zevklerden uzaklaşma ve ilahi mükemmelliği tefekkür ile geçiren" insanlardır. Mangan'ın bu yönleriyle Hristiyanlara da benzettiği sufilerde görülen "Muhammedî münzevilik insan ruhunun sır dolu doğasının anlaşılması için bize bir kapı aralar" (s. 109). Bu noktadan sonra Lane'in⁶ eserinden oldukça uzun ve ayrıntılı bir pasaj alan Mangan, Lane'in ağzından (ve dolayısıyla kaleminden)

⁵ Bu mersiye Mermer (2003) tarafından yazılmış bulunan makaleden alınmakla birlikte Mermer metni İsen'den (1993) edindiğini dipnotunda belirtmektedir.

⁶ Bu kişinin editörler tarafından verilen dipnotta Edward William Lane (1801-1876) olduğu belirtilir ki bu kişi şöyle tanıtılır: "Arapbilimci, 1836 yılında *Modern Mısır'lıların Tutum ve Göreneklere Üzerine Bir Anlatı* başlıklı kitabını 1836 yılında yayımladı ve 1838-1841 yılları arasında *Binbir Gece Masalları* başlıklı eseri çevirdi.

Kahire’de yaşamış olan “Abu’l Kasim of Geelan” denilen bir kişi hakkındaki bilgileri aktarır. Lane’in aktarımına göre bu kişi münzevi hayatıyla velilik makamına erişebilmek için çaba gösteren biridir ki böylesi bir yaşam “kendini boşverme ve ilahî mukadderata tam bir teslimiyeti” gerektirir (s. 109). Adı geçen kişinin çırpıplak vaziyette, ruhsal bir rehber arama arzusuyla, yola çıkıp İran’ın içlerine kadar gittiğini belirten Lane’e göre bu kişi:

Günler boyunca, gün doğumundan gün batımına kadar oruç tutup ardından bir miktar ot ya da yaprak, birkaç yaban meyvesi yiyerek insanların alışkanlıklarından vazgeçti ve böylece her tür beslenmeden imtina etti. Ayakları keskin taşların kestiği yaralarla doluydu ve artık nasırlaşmıştı ve azalttığı gıdaların etkisiyle vücudu sağlığına kavuşmuş ve kuvvetlenmişti (Mangan, s. 109).

Takip eden satırlarda Gilan’lı Abu’l Kasım’ın (Abu’l Kasim of Geelan) İblis ve onun oğullarından oluşan bir ordu ile savaştığını anlatır Lane ki bu savaş İblis ve oğullarının oruçlu olarak seyahat eden sufînin su içmesi için aklını çelmeyi denediklerini anlatır. Bunu takiben aksakallı bir ihtiyarla karşılaşan sufîye öğüt olarak yakınlardaki bir türbeye gitmesi ve orada yemeden içmeden kesilerek sadece “La’laha il-Allah!” deyişini sessizce, dudaklarının kıpırdadığı görülmeyecek şekilde, tekrar etmesi önerilir. Mangan’ın fantastik ve gerçek ötesine olan merakı makalesinin sonuna doğru tekrar ortaya çıkar ve tarihsel bir bilgi verilen makale bir anda fantastik bir kurguya dönüşür:

İşime [oruç tutmaya] üç gün üç gece, ara vermeksizin devam ettim ve bu süre boyunca ne su içtim ne de yemek yedim ancak vücudum daha da güçlendiğini duyumsadım ve üçüncü günün sonunda da türbenin bembeyaz mezarının üzerinde, ve yerin üzerinde, ve havada, ve de gözlerimi çevirdiğim her yerde “La ilahe illallah” deyişini gördüm ve hatta içeri bir sinek girdiğinde bile onun bu uçarken bu deyişi havaya çizdiğini gördüm. Amacıma ulaşmıştım: Doğaüstü bir güce kavuşmuştum. Ahbap ve arkadaşlarımı düşünmüyorum, aklıma bile getirmiyor ama İran, Hindistan, Arabistan ve Türkiye, her nerede olurlarsa olsunlar, onların nerede olduklarını ve ne yaptıklarını biliyordum. Sözcüklerle ifade edilemeyecek bir mutluluk yaşıyordum ki bu yıllarca sürdü ancak sonunda dünyevî hayata yeniden döndüm...

Sonuç

Mangan’ın Osmanlı şiirinden bahsettiği ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve burada içeriğini tarihsel gerçekliklerle mukayese ederek açıklamaya çalıştığımız bu beşinci makalede Mangan’ın ağırlıklı olarak Osmanlı edebiyatını ve özelinde de şiirini özellikle Sufilik ve tasavvufu ilişkilendirilerek sunduğu görülmektedir. Bu tarz bir yaklaşım Mangan’ın Osmanlı şiirini Sufilik çerçevesinde değerlendirdiğini gösterir. Mangan’a göre Osmanlı şiirinin en belirgin özelliği sıra dışı dinsel bir kaygının ürünü olmasıdır. Her ne kadar Mangan’ın makalesi tarihsel arka planı olan bir materyalden elde edilen bilimsel bir bilgi kaynağı olarak görülebilir

olsa da Mangan'ı Mangan yapan fantastik ve sınır dışılığa olan düşkünlüğü makalenin sonunda, bir kez daha, hortlamaktadır. Tarihsel (bilimsel) materyali bir duygu patlamasını sezdiren fantastik bir öyküleme üslûbuyla tamamlayan Mangan böylece çalışmasını orijinal bir yorumla sunar. Sonuç olarak, Mangan'ın "doğüstü" bir deneyim olarak naklettiği bu ve benzer ifadeler döneminin Rasyonalist bakış açısıyla eleştirilir nitelikte bulunsa da, bu ve benzer ifadeler Mangan'ın Osmanlı şiir geleneğini coşkun bir ilahi aşkla ve olağanüstülükle ilişkilendirdiğini göstermektedir.

Kaynaklar

İsen, M. (1993). *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ.

Köprülü, M. F. (1929). Hammer'in Osmanlı şiir sanatı tarihi. *Hayat*, 113, 2.

Kutlu, H. İ. (2016). Joseph von Hammer-Purgstall'in sultan II. Mahmut methiyesi. *Türkiyat Mecmuası*, 26(2), 267-285.

Mangan, J. C. (2002). Literae Orientales. Ottoman poetry. Fifth Article. *The Collected Works of James Clarence Mangan Prose: 1840-1882 Correspondence*. Chuto, J., De Kamp, P., Martin, A., Shannon-Mangan, E. (eds.). Dublin: Irish Academic Press.

Mermer, A. (2003). Bilinmeyen XV. yüzyıl divan şairi Aynî. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 217-226.

Yavuz, K. (1999). Anadolu'da başlayan Türk edebiyatında görülen ilk miraçnâmeler: Âşık Paşa ve Miraçnâmesi. *İlmî Araştırmalar*, 8, 247-266.

----- (2003). Âşık Paşa. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 29-39.